

Ірина Юрїївна НАСТАСЯК,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 790001,
egida_i@ukr.net

УДК 340.1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

Здійснюється загальнотеоретичний аналіз правової системи суспільства. Систематизуються наявні в українській та зарубіжній юридичній літературі думки щодо розуміння природи правової системи суспільства. Уточнюється поняття “правова система суспільства”, а також можливість його використання як гносеологічної конструкції для аналізу будь-якої правової системи. З’ясовуються особливості застосування системного підходу в ході дослідження правової дійсності як цілісного явища. Поглиблюються знання про загальносоціальні та юридичні властивості правової системи суспільства. Аналізуються наукові підходи щодо структури правової системи суспільства, при цьому наголошується на відсутності в юридичній літературі аргументації вибору елементів правової системи та критеріїв їх відбору. Обґрунтовується доцільність визнання суб’єкта права елементом правової системи суспільства, оскільки він має необхідні для цього властивості. Характеризуються структурні частини правової системи суспільства: інституційна, функціональна та нормативна. Акцентується увага на значенні правової системи суспільства як важливої пізнавальної конструкції та на її можливостях для типологізації й ідентифікації сучасних правових систем світу.

Ключові слова: правова система суспільства, структура правової системи суспільства, елемент правової системи суспільства, пізнавальна конструкція.

Адекватне осмислення соціально-правових трансформацій, ефективне дослідження нових правових реалій вимагають серйозної перебудови системи теоретичних знань, перегляду методологічних підстав наукового пізнання права загалом та основних правових явищ.

Забезпечення ефективного функціонування будь-якої соціальної системи, як відомо, залежить від належного рівня впорядкованості суспільних відносин. У межах такого динамічного й ефективного суспільства взаємодія суб’єктів-учасників суспільних відносин зазвичай спрямовується на досягнення мети правової системи — правопорядку, що можливо лише за умов цілісності. Відповідь на запитання, як, у який спосіб досягнути такої цілісності, можна отримати в ході дослідження правової дійсності за допомогою такої пізнавальної конструкції, як правова система суспільства.

В українській і зарубіжній юридичній літературі питанням формування та функціонування правової системи приділяли достатньо уваги. Так, питанням природи, внутрішньої будови правової системи, проблемам її функціонування присвячені праці Р. Давіда, Ж.-Ж. Карбоньє, В. Карташова, Т. Кухарук, Р. Леже, Л. Луць, М. Марченка, Б. Малишева, Н. Онїщенко, І. Петеліної, А. Саїдова, В. Синюкова, Л. Тіунової, Ю. Тіхомірова, А. Черненко. Однак досі немає єдності поглядів щодо обсягу

та змісту поняття “правова система суспільства”. Науковці по-різному розкривають структуру і гносеологічну значущість цієї категорії.

Метою статті є поглибити знання про юридичну природу правової системи суспільства, її структуру, пізнавальні можливості.

Складність та багатофункціональність такого явища, як правова система суспільства спричинили багатоманітність у підходах до його дослідження.

У юридичній літературі ще донедавна виокремлювали два основні підходи до розуміння поняття правової системи: вузький та широкий. Представники вузького підходу досить часто ототожнювали правову систему із системою права [1, с. 160–163]. У сучасному поняттєво-категорійному апараті української та зарубіжної юридичної науки категорія “правова система” зайняла фундаментальне місце, а вузьке її розуміння й ототожнення з правом або його внутрішньою будовою поступово (хоч і не повністю) зникають з новітніх наукових розробок.

Варто зазначити, що прихильники широкого підходу по-різному формулюють дефініцію поняття “правова система суспільства”.

Так, С. Алексєєв визначає правову систему як всепозитивне право, що розглядається в єдності з іншими активними елементами правової дійсності — правовою ідеологією та судовою юридичною практикою [2, с. 342].

Н. Оніщенко розглядає правову систему як об’єктивне, історично закономірне правове явище, яке охоплює взаємозв’язані, взаємозумовлені та взаємодіючі компоненти: право і законодавство, що втілює його, юридичні установи, юридичну практику, механізм правового регулювання, суб’єктивні права й обов’язки, правову діяльність і праввідносини, правосвідомість і культуру, правову ідеологію, законність і правопорядок, юридичну відповідальність тощо [3, с. 45].

У розумінні Ю. Оборотова, правова система — це формалізований комплекс нормативних, організаційних, контрольних, ідеологічних складових частин права, що існують на національному, регіональному та міжнародному рівнях [4, с. 154].

М. Байтін визначає правову систему як сукупність внутрішньо організованих, соціально однорідних і спрямованих, зрештою, до загальної мети правових явищ суспільства, кожне з яких виконує свою специфічну роль у правовому регулюванні або правовому впливі на суспільні відносини [5, с. 183].

Згідно з позицією Б. Малишева, правова система — це автономна, цілісна, взаємоузгоджена сукупність правових явищ зі сфери належного, метою якої є досягнутти суспільних ідеалів — цінностей справедливості, рівності, свободи та гуманізму [6, с. 119–120].

Чимало авторів розглядає правову систему як сукупність усіх правових явищ (П. Рабінович, В. Перевалов та ін.) [7, с. 94; 8, с. 463]. Цієї ж думки дотримується й А. Черненко, який зазначає, що правова система суспільства — це комплекс правових явищ, уся правова дійсність [9, с. 12].

Заслуговує на увагу твердження Л. Луць, за яким правова система суспільства — це цілісна, структурно впорядкована за допомогою норм права та інших правових засобів, стійка взаємодія суб’єктів права, що забезпечує досягнення правопорядку як необхідної умови функціонування соціальної системи [10, с. 399].

Не вдаючись до дискусії щодо інтерпретації поняття “правова система суспільства”, зазначимо, що важливе значення для розвитку юридичної науки має застосування системного підходу в ході дослідження правової дійсності як цілісного явища, а вказана категорія є основою для її системного пізнання.

Системний підхід вимагає, насамперед, розглядати правову систему суспільства як одну зі складових частин соціальної системи, що має власне призначення — створення правових засобів, за допомогою яких забезпечується стійкість численних зв’язків між учасниками суспільних відносин, досягається стан соціальної впорядкованості. У разі застосування таких основних засобів системного аналізу, як поняття системи, елемента, структури, зв’язку, функціонування, мети, цілого, правова система суспільства розглядається і як підсистема суспільства, і як цілісне явище, утворене тими елементами,

що забезпечують її інтегративні властивості та належне функціонування. Аналіз правової системи суспільства з означеного погляду дає змогу виявити її загальносоціальні ознаки, як-от: цілісність (єдність) компонентів, тісна взаємодія, структурна впорядкованість, відносна самостійність, трансформативність, пов'язаність із зовнішнім середовищем.

Окрім цього, системний аналіз вимагає виявлення і юридичних ознак правової системи суспільства, передовсім її основного елемента. Зважаючи на те, що правова система суспільства є складовою частиною соціальної системи, первинним елементом якої є людина та її об'єднання (суб'єкти суспільних відносин), то і в правовій системі первинним елементом є суб'єкти, але вже такі, що мають необхідні для цієї підсистеми юридичні властивості, тобто суб'єкти права. Саме вони завдяки таким властивостям можуть забезпечити реалізацію функцій правової системи суспільства та досягнення її мети — правопорядку, який є необхідною умовою існування та розвитку соціальної системи загалом. Для цього елементи правової системи мають бути структурно впорядковані.

На жаль, у юридичній літературі не аргументовано вибору елементів правової системи, не вказано критеріїв їх відбору, що дозволяє відносити до складу останньої різнопорядковані явища.

Так, В. Синюков визначає правову систему як соціальну організацію, що сполучає соціокультурний, історичний та спеціально-юридичний підходи. До елементів правової системи він відносить структуру юридичних, зокрема правоохоронних, відомств та організацій; регіональну і місцеву правову інфраструктуру; системи і підсистеми нагляду та соціального контролю, профілактики правопорушень, правового інформування і правових комунікацій, юридичної освіти, підготовки та перепідготовки кадрів тощо [11, с. 164–165]. Як справедливо оцінив М. Байтін, таке елементне, структурне бачення правової системи створює гіпертрофоване уявлення про неї, призводить до змішування правових явищ з історико-політичними, соціально-культурними, національно-духовними та іншими, до стирання кордонів між юридичним і неюридичним у житті суспільства і держави [5, с. 187–188].

I. Петеліна виокремлює такі елементи правової системи:

- 1) право (система норм);
- 2) законодавство (як форма вираження норм);
- 3) правові установи, що здійснюють правову політику держави;
- 4) судова та інша юридична практика;
- 5) механізм правового регулювання;
- 6) правореалізаційний процес (акти застосування і тлумачення права);
- 7) права, свободи й обов'язки громадян (суб'єктивне право);
- 8) система правовідносин;
- 9) законність та правопорядок;
- 10) правова ідеологія (правосвідомість, юридичні доктрини, правова культура);
- 11) суб'єкти права (індивідуальні та колективні);
- 12) систематизувальні зв'язки;
- 13) інші правові явища (юридична відповідальність, правовий статус тощо), що утворюють "інфраструктуру" правової системи [12, с. 8].

П. Рабінович у структурі правової системи виділяє:

- 1) різноманітні правові акти і діяльність відповідних суб'єктів зі створення таких актів;
- 2) різноманітні види і прояви правосвідомості;
- 3) стан законності та його деформації [7, с. 147].

Н. Оніщенко пропонує такий перелік елементів правової системи: право як сукупність норм, що створені й охороняються державою; законодавство як форма вираження цих норм (нормативні акти); правові принципи; правові установи, які здійснюють правову політику держави; судова та інша юридична практика; механізм правового регулювання; правореалізаційний процес (зокрема акти застосування і тлумачення); права, свободи й обов'язки громадян (право в суб'єктивному значенні);

правова діяльність; система сформованих у суспільстві правовідносин; законність і правопорядок; правова ідеологія (правосвідомість, юридичні доктрини, теорії, правова культура тощо); суб'єкти права (індивідуальні і колективні); системні зв'язки, які забезпечують єдність, цілісність та стабільність системи; інші правові явища (юридична відповідальність, правосуб'єктність, правовий статус, режим, гарантії, законні інтереси тощо), які утворюють "інфраструктуру" правової системи [3, с. 18].

В. Сорокін самостійними компонентами правової системи вважає позитивне право як сукупність усіх джерел права, санкціонованих державою; правотворення як процес формування джерел права; реалізацію права як процес здійснення норм права; правовідносини як особливий правовий зв'язок учасників суспільних відносин; правосвідомість як сукупність уявлень і почуттів, що виражають ставлення людей до права [13, с. 13].

М. Матузов до елементів правової системи відносить погляди, відносини, установи, стани, інститути, режими, процеси, статуси тощо, практично зазначаючи більшість юридичних категорій, зокрема соціальні чинники, які безпосередньо впливають на правотворення і правореалізацію, але не формують їх зміст [14, с. 26–34].

Ю. Тіхоміров елементами правової системи пропонує вважати мету та принципи правового регулювання; основні види правових актів та їх об'єднання; системоутворювальні зв'язки, що забезпечують взаємодію всіх елементів та цілісність системи [15, с. 33].

На думку Т. Кухарук, до елементів правової системи можна віднести такі правові явища, які наділені соціальними властивостями та спрямовані на забезпечення соціальних зв'язків; відображають єдність соціальних і правових властивостей та виступають їх носіями; є самостійними у здійсненні функцій правової системи; є мінімальними носіями вищенаведених властивостей правової системи; самі мають складну будову і є системами [16, с. 48]. Окрім того, науковець долучає до складу правової системи суб'єкти права, юридичні норми, правові відносини, а також правосвідомість.

Утім, зауважимо, що до складу (та й до структури) правової системи суспільства варто зараховувати лише ті правові явища, які мають властивості елемента системи. Для правової системи таким елементом є суб'єкт права, оскільки він може бути носієм мінімальних властивостей системи, не містити цілісних властивостей, є персоніфікованим елементом системи, може мати правовий статус (положення), є носієм прав та обов'язків, має правосуб'єктність, є неподільною мінімальною одиницею правової системи.

Такі властивості дають суб'єктам права можливість здійснювати цілеспрямовану юридичну діяльність, завдяки якій і забезпечується їхня взаємодія, стійкість та постійність зв'язків між ними. Взаємодія суб'єктів права утворює структуру правової системи, а стабільність та постійність зв'язків забезпечується правовими засобами.

У ході розвитку будь-якої правової системи її структура ускладнюється, формуються певні системні утворення — структурні частини, які необхідні для її існування як цілого. До частин, які є необхідними й доцільними, беручи за основу позицію Л. Луць, можна віднести інституційну, функціональну та нормативну [17, с. 22]. При цьому зазначимо, що не всі частини утворюються з елементів, вони можуть складатися і з інших правових явищ, що відображають юридичні властивості системи та можуть самостійно здійснювати її функції.

У юридичній літературі зазначено, що інституційну частину правової системи утворюють суб'єкти права, які мають властивості її елементів [10, с. 399]. Ця частина є визначальною, адже основні системоутворювальні зв'язки формуються суб'єктами права. Хоча варто наголосити, що усі частини є рівнозначними й необхідними з погляду доцільності внутрішньої будови правової системи.

Функційна частина правової системи суспільства — це сукупність зв'язків між суб'єктами права, які об'єктивуються через їхню діяльність, насамперед, у правові відносини [10, с. 399]. Вона найтісніше пов'язана з інституційною частиною. Як відомо, поза правовою діяльністю, активністю суб'єктів права відсутній генезис, розвиток,

функціонування та її, зрештою, цілісність правової системи суспільства. Правова діяльність за своїм змістом поділяється на правотворчу, правозастосовну, правотлумачну та правореалізаційну. Особливу роль у правовій системі відведено правотворчій діяльності, за допомогою якої створюються юридичні моделі організації соціальних зв'язків. Проте кожному виду діяльності відводиться лише йому властиве місце в системі, а сукупно вони забезпечують функціонування відповідної системи загалом.

Інституційна і функціональна частини правової системи суспільства тісно взаємодіють з нормативною частиною, яка забезпечує виникнення зв'язків між суб'єктами права за допомогою правових засобів. У юридичній літературі правові засоби розглядаються як правові явища, що виражають соціальну цінність права та забезпечують досягнення соціально (зокрема і юридично) значущих результатів [10, с. 373]. Правові засоби поділяють на загальні, основною функцією яких є здійснення морально-психологічного, інформаційного та ідеологічно-виховного впливу, а також на спеціальні, основна функція яких — регулювати суспільні відносини [10, с. 376]. До загальних правових засобів варто віднести правову свідомість, правову культуру, законність, правопорядок, а до спеціальних — норму права, нормативно-правовий припис, зовнішні форми (джерела права), права й обов'язки суб'єктів, правові відносини, юридичні факти, правозастосовні, правотлумачні та правореалізаційні акти.

Будь-яка правова система суспільства набуватиме специфічних ознак завдяки відповідній конфігурації загальних та спеціальних правових засобів, а також загальних типових ознак — характерних і для національних, і для міждержавних правових систем.

Отже, правова система суспільства — це стійка, структурно впорядкована за допомогою правових засобів взаємодія суб'єктів права, яка забезпечує цілісність, правопорядок та інші умови функціонування соціальної системи загалом. Таке поняття дає змогу, не порушуючи основних засад системного аналізу, дослідити правову дійсність як ціле, виявити юридичні властивості, структуру будь-яких правових систем, деформації та інші проблеми їх розвитку, створити необхідні способи та засоби ефективного їх функціонування.

Загальнотеоретичний аналіз такого складного явища, як правова система суспільства дає змогу на підставі методів та способів системного аналізу з'ясувати його природу, структуру та сформулювати визначення його поняття, за основу якого потрібно брати структуру та мету цього правового явища. Розуміння правової системи суспільства як стійкої, структурно впорядкованої за допомогою правових засобів взаємодії суб'єктів права, яка забезпечує цілісність, правопорядок та інші умови функціонування соціальної системи загалом, є важливою пізнавальною конструкцією не лише для загальнотеоретичних та порівняльно-правових досліджень, а й для типологізації правових систем світу (і національних, і міждержавних). Однак питання типологізації є малодослідженими в українській та зарубіжній юридичній літературі, а тому потребують глибокого наукового аналізу, зокрема виявлення її критеріїв та співвідношення із суміжними поняттями.

Список використаних джерел

1. Эволюция современного буржуазного государства [Текст] / под ред. В. К. Забигаило. — К. : Наук. думка, 1991. — 284 с.
2. Алексеев, С. С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования [Текст] / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999. — 712 с.
3. Оніщенко, Н. М. Правова система: проблеми теорії [Текст] : монограф. / Н. М. Оніщенко. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — 352 с.
4. Оборотов, Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии [Текст] / Ю. Н. Оборотов. — Одесса : Юрид. л-ра, 2001. — 158 с.
5. Байтин, М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) [Текст] : монограф. / М. И. Байтин. — М. : Право и государство, 2005. — 544 с.
6. Малишев, Б. В. Правова система (телеологічний вимір) [Текст] : монограф. / Б. В. Малишев. — К. : Дакор, 2012. — 364 с.

7. Рабінович, П. М. Основи загальної теорії держави та права [Текст] : посіб. для студ. спец. "Правознавство" / П. М. Рабінович. — [вид. 2, зі змін. і доп.]. — К. : [Б. в.], 1994. — 236 с.
8. Теория государства и права [Текст] : учеб. / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Первалова. — М. : Изд. группа ИНФРА-М, 1997. — 570 с.
9. Черненко, А. К. Теоретико-методологические проблемы формирования правовой системы общества [Текст] : монограф. / А. К. Черненко. — Новосибирск : Наука, 2004. — 296 с.
10. Луць, Л. А. Загальна теорія держави і права : навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою) [Текст] / Л. А. Луць. — К. : Атіка, 2008. — 412 с.
11. Синуков, В. Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию [Текст] / В. Н. Синуков. — Саратов : Полиграфист, 1994. — 494 с.
12. Петелина, И. В. Теоретические проблемы российской правовой системы [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений" / И. В. Петелина. — Саратов, 1996. — 28 с.
13. Сорокин, В. В. К понятию правовой системы [Текст] / В. В. Сорокин // Правоведение. — 2003. — № 2 (247). — С. 4–14.
14. Матузов, Н. И. Правовая система и личность [Текст] / Н. И. Матузов. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. — 294 с.
15. Тихомиров, Ю. А. Правовая система развитого социализма [Текст] / Ю. А. Тихомиров // Советское государство и право. — 1979. — № 7. — С. 33–45.
16. Кухарук, Т. В. Некоторые теоретико-методологические вопросы исследования понятия правовой системы общества [Текст] / Т. В. Кухарук // Правоведение. — 1998. — № 2. — С. 46–51.
17. Луць, Л. А. Сучасні правові системи світу [Текст] : навч. посіб. / Л. А. Луць. — Львів : [Б. в.], 2003. — 256 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 13 від 16 червня 2014 року)*

Надійшла до редакції 01.08.2014

Настасяк І. Ю. Общеетеоретическая характеристика правовой системы общества

Осуществляется общетеоретический анализ правовой системы общества. Систематизируются существующие в украинской и зарубежной юридической литературе точки зрения относительно понимания природы правовой системы общества. Уточняется понятие "правовая система общества", а также возможность его использования в качестве гносеологической конструкции для анализа любой правовой системы. Выявляются особенности применения системного подхода в ходе исследования правовой действительности как целостного явления. Углубляются знания об общесоциальных и юридических свойствах правовой системы общества. Анализируются научные подходы к структуре правовой системы общества, при этом отмечается отсутствие в юридической литературе аргументации выбора элементов правовой системы и критериев их отбора. Обосновывается целесообразность признания субъекта права элементом правовой системы общества, учитывая наличие у него необходимых для этого свойств. Характеризуются структурные части правовой системы общества: институциональная, функциональная и нормативная. Акцентируется внимание на значении правовой системы общества как важной познавательной конструкции, а также на ее возможностях для типологизации и идентификации современных правовых систем мира.

Ключевые слова: правовая система общества, структура правовой системы общества, элемент правовой системы общества, структурные части правовой системы общества, познавательная конструкция.

Nastasiak, I. Yu. General Theoretical Characteristics of the Legal System of Society

The article provides a general theoretical analysis of the legal system of society. The author systematises existing in Ukrainian and foreign legal literature points of view on understanding of the nature of the legal system of society. The concept of “legal system of society” and the possibility of its use as an epistemological structure for analysis of any legal system have been clarified. The features of a systematic approach in the study of legal reality as a holistic phenomenon have been learnt. Knowledge of general social and legal characteristics of the legal system of society has been extended. The author has analysed different scientific approaches to the structure of the legal system of society and stresses on the absence of argumentation of both proper items’ selection of the legal system and the criteria of their selection in the legal literature. The expediency of recognizing subject of law as a part of the legal system of society due to the presence in it the necessary properties has been justified. The author characterises the structural parts of the legal system of society: institutional, functional and normative. The attention on the importance of the legal system of society as an important cognitive structures and its ability to identify the typology and modern legal systems of the world is emphasised.

Keywords: *legal system of society, the structure of the legal system of society, an element of the legal system of society, cognitive construction.*

